

SZIGLIGETI FORRÁSAIHOZ.

(Első közlemény.)

A költő forrásainak vizsgálata egyéniségének ismeretére vezet. Van két olyan költőnk, kik egy bizonyos sajátosságukkal versenyen kívül állanak: Szigligeti és Jókai. Mindketten elsősorban nagy meseszöveők. Ebbeli tulajdonukkal párjukat ritkítják a világirodalomban is. Azonban művészetüket mindketten különböző módon érték el. Jókai a nagyvilág fia, család nélküli ember. Korán a legmagasabb körökben megfordul. A földhöz ragadt szegénytől, a paraszttól, fel a mágnásig mindenütt otthon van. Később politikai szereplése még inkább elősegítette helyzetét. Szigligeti más. Igaz, hogy nemesi házból való, úri nevelésben részesült, s ez lényén mindig meglátszik, de pályáján egyszerű színész. Korán házasodik. Sok gyermek apja. A megélhetés is beléjátszik költészete rugóiba.¹ Élete jóformán csak a színpad körül folyik le. Haza enni, aludni, írni megy. Jókai subiectivitása egy gyermektelen asszony oldalán rejtélyes s nagy lírai érzést sejtet, mely műveiben fakad fel mint aranyforrás. Ellenben a hat-gyermekes apa subiectivitása szinte szegényes, vagy legalább (*Gerő* cz. drámáját kivéve) drámai alakjai mögé búvik. Az ő lelkivilága mintha szűkebb-körüi volna. Megfigyelései a házi, úri életről jóformán csak ifjúkorából való régi emlékezések, mert azóta csak Pesten, a színpadon élt. Míg Jókai mint íróember, majd mint szerkesztő, képviselő az egész világban benn van, Szigligeti élete a Nemzeti Színház és a Dohány-utcza közt foly le. Persze le kell számítanunk azon saspillantásokat, melyeket a genie zárt körben is százannyit vehet, mint más emberfia. Kétségkívül, kivált később, mikor a Nemzeti Színház titkára lett, sokat érintkezett, bárha hivatalosan, a főúri körökkel, s a teremtő művésznek ily pillanatok is elégségesek, hogy látókörét tágítsa.

A költői phantasia első forrása a subiectivitas. Második az az anyag, melyet a tárgyához való, másnemű írói szellemi vonat-

¹ Azonban sokkal ideálisabb volt, semhogy szó szerint vehetnők leánya ezen szavait: »A mi munkára sarkalta, nem az írói babérok utáni vágy, hanem a családfenntartási gond volt. Irt, dolgozott, mert ösztökélte a kenyér«. Uj Idők 1904. 217. lap. A *Szökött katona*, *Két pisztoly* anyagi sikerei után hátat fordít a népszínműnek és a *Grített* írja meg.

kozásokban és kész művekben talál. Az utóbbiak rokonok az ő készülő művével. A források vizsgálata nem könnyű dolog. Szigligeti nem közönséges, lelkiismeretlen kontár. Ő, bárha sokszor vádolták, nem szakít ki rút fuffanggal kész részeket, egészet más alkotásából. Nem átvételekről, csak hatásokról szólhatunk nála. Sokszor évtizedek múlva kapja meg valamely eszme. Megecsik, hogy négy-öt darabból lehet töredékeket kimutatni, melyek itt-ott rá hatottak. Egy-egy jellem, cselekvénymenet fogamzik meg nála, de tökéletesen új egészszé. Innét van, hogy darabjait együtt adták azokkal, melyeknek rá hatásuk volt, és senkinek sem jutott eszébe őt plágiumról vádolni. Együtt kerültek színre még ott is, a Nemzeti Színházban, a hol Szigligeti megakadályozhatta volna, hogy a látszólagos minta színre kerüljön.¹ És sok kellemetlenségtől óvta volna meg magát, ha annak idejében, a helyett, hogy Hiadorral szemben a plagizálás vádjá ellen védekezett, rajta lett volna, hogy Hiador *Törvénytelen vér* című darabja az ő *Corvin János*-ával együtt kerüljön színre. Ez lett volna legbiztosabb módja meggyőzni mindenkit arról, mennyivel máskép adta a témát Szigligeti, mint versenytársa, kitől csak az anya hatásos fellépését vette át.

A plágium vádjának felvetésével általában óvatosaknak kell lennünk. Mentül nagyobb, régibb valamely nemzet irodalma, annál nagyobb benne a traditio. A francziáknál, kik mesterei az új drámának, a hagyomány oly lánczolatossá, hogy egyes tipikus daraboknak minden korszakban megvan a maguk eredetije, melyet a későbbi alkotás tovább fejlesztett. Vagy kétszáz éve nem kellett, de nem is lehetett kitalálni a vén gyám típusát, ki gyámleányába szerelmes, mint pl. Arnolphe a *Nők iskolájában*. S mégis mily más Bartolo, meg legújabb követője az *Őszi napsugár* cz. francia vígjáték nagybácsija.

¹ Igy pl. a *Falura kell mennie* cz. darab (*Le mari à la campagne* német átdolgozása után) már Greguss szerint is hasonlóságot mutat a *Mamával*. Mindkét darab azonban felváltva folyton műsoron volt a Nemzeti Színházban. A *Rab* Győrött 1845-ben egy nappal előbb adatott, mint a *Párisi szerencsevadászok*, melynek első felvonása a *Pesti Divatlap* szerint emlékeztet a *Rabra*. A *Kronsteini harczjáték* kétségtelenül a *Rózsa* alapja. Már 1840-ben mondja a *Honművész* (793. lap), hogy Babel lovag második Lauffenhaimer. (Ez adatot kivéve l. Weber Artúr kicsinylő, de egyébként alapos tanulmányát az EPhK. 1910: 548. l.) A *Rózsa* és a *Kronsteini harczjáték* 1842-ben egy héten adattak. (1842 szeptember 28. a *Kronsteini harczjáték*, 1842 október 5. *Rózsa*). *Rózsa* adatása után a német darab leszorult a Nemzeti Színház műsoráról, mi érdekes kritérium *Rózsa* újabb bírálója ellenében. Vidéken mindkét darab jó ideig egymással váltakozott a színen. Igy *Rózsa* Győrött 1845-ben adatott, a mi azt jelenti, hogy az illető társulatnál másutt is műsoron volt. Viszont a *Kronsteini harczjátékot* Győrött 1858-ban, Pécsen 1858 január 22-én (Koltai, Győr színészete és Ozorai, Pécsi színházi emlény 1858/9-re), sőt Budán 1861 október 15-én (egykorú lapok szerint) is adták.

A *Le mari à la campagne*ban a szenteskedő Aigueperse marquisné Sardou Szerafinájának szolgált mintául, s ugyanazon darabból a képmutató Mathieu Szerafina Chapelardjához. Diderot *Père de famille*ében és Bouilly *Fanchon*jában ott van a fiát kétes leánytól óvó atya helyzete, melyben a *Kaméliás hölgy* kiindulójára ismerhetünk. Szigligetinél se csodálkozzunk hát, ha egy-egy motivumának eredete kimutatható. Ez természetes. Semmiből nem alkot a művész. Csak az a feladata, hogy a meglevőt annyira átalakítsa, hogy még mintáját is, ha feltámadna, elhallgattathatná. »L'écrivain original — mond Chateaubriand — n'est pas celui qui n'imité personne, mais celui qu'on personne ne peut imiter«. Ezt Szigligetiről is elmondhatjuk. Eredetisége, subiectivitása mindenkorra utánozhatatlan marad. Nálunk a külföld nagy irodalmihoz képest az az eltérés, hogy itt nem volt miből kiindulni, mint pl. a francia írónak, kik több százados hagyományra támaszkodhattak. Szigligetinél az a műsor mérvadó, mely szeme előtt a Nemzeti és a német színház műsorában elvonult. Csak másod sorban jöhet számba, a mit esetleg olvasott. A színész élete oly mozgalmas, annyit hall, lát, annyira az élőszó közepett él, hogy alig ér rá csendes elmélyedésre, olvasásra. Olvasott Szigligeti is,¹ kivált történeti műveket, de a drámát a színpadról ismerte, majdnem valamennyit.

Az eddigi eredmények után ítélve elmondhatni, hogy a ki ismerné a Nemzeti Színház minden akkori darabját, beleértve azokat is, melyek vagy tíz évvel azelőtt járták: az játszva végezhetne Szigligeti forrásainak kérdéseivel. De hát mi végre jó ez iránt tisztába jönnünk? Hogy bizony tudjuk, mi az övé, s véletlenül ne olyasmikben keressük eredetiségét, a mi nem az övé. Így tűnik ki aztán eredetisége, gazdag leleménye, művészi lénye. Az igazi költő cseppet sem félhet, hogy annak, a mi nem sajátja, megmutatásával veszthetne eredetiségéből. Mint Arany (*Toldi*) sem.

Tanulságos és érdekes e tanulmány következő okokból:

1. Látjuk, hogy a költészetben, de különösen a színpadéban, mennyire traditió'n épül minden. Hogy a mi sokszor újnak látszik, voltaképp régi fejlődés eredménye. Nagyobb korszakoknak megvannak a maguk divatos fogásai, módjai, melyeket hajlandók volnánk egyenesen azon írónak tulajdonítani, a kivel éppen foglalkozunk, holott kora típusát gyarapította csupán. Ellenben ha az ember Mazères, Scribe, Bayard darabjait olvassa, azt hiszi, egy ember írta őket, még a stíljök is egyöntetű. Ott van pl. Mazères *L'amitié des femmes* cz. darabjában a felfordult póstakocsi fogása, melynek útján az imádó elzárt ismeretlen

¹ Historikus tanácsadója Szilágyi Sándor volt, kivel alaposan megbeszélte történeti darabjait. (Uj Idők 1904 : 215. l.)

imádottjához bejut. Míg az utolsó póstakocsi fel nem fordult, hány író élt drámában, újabban különösen regényben ez elcsépelte leleményével!

2. Ilyetén vizsgálat arra is jó, hogy igazoljuk Szigligetit, ki nem plagizált, sőt leleményét a források ismeretével még gazdagabbnak tapasztaljuk. Nem tűnik fel szegényebbnek, sőt öntudatossága, válogató, elrendező és mindenekelőtt kiegészítő képzelete így világosodik meg igazán előttünk. Plágium és felhasználás nagy különbség. Nem plágium, ha az átdolgozással nyer a felhasznált motívum. Ha Cinthio vádolná Shakespeareat, miért vette tőle meséjét, Shakespeare azt mondhatná: Jó, visszaadom Othellódat, majd megmondja a világ, a tied kell-e neki, vagy az enyém. Ezt költőnkrol is elmondhatjuk, a ki különben olyan egészében soha sem vett át senkitől semmit s ha igen (Jókai, Eötvös), megnevezte a színlapon forrását.

3. Az utóbbi eshetőségből folyólag meg épen szükséges e forrástanulmány, mert, fájdalom, épen belső, színészi körökben állandó az a gyanú, hogy Szigligeti a Nemzeti Színházban benyújtott darabokból, melyek nem kerültek színre, írta a magáéit. Pedig vádlónak csak Hiador és Szász Károly jelentkeztek. De az utóbbi a gyanú feltevésénél, hogy *Fattyu Borics*ából írta Szigligeti a *Trónkeresőt*, nem ment tovább, mihelyt megismerte Szigligeti művét. Hiadorral rég tisztában vagyunk.

És most lássuk Szigligeti néhány darabját, melyekhez adatokat sikerült tarlóznunk; adataink azonban mindenesetre csak hozzávetőlegesek.

1. *Gyászvitézek.* (1838.)

Negyedik felvonásában Ákos azzal akarja magáévá tenni Rózáat, hogy atyja életével, mely tőle függ, fenyegeti. A leány végre engedni látszik a rettenetes kényszernek. De áldozata mégsem szükséges, mert utolsó perczen kedvese, illetőleg, mint később kitudódik, testvére, Csanád, beveszi Ákos várát és kimentti Rózáat Ákos kezéből. E helyzet eredetije talán Kotzebue *Montfaucon Johanna* című drámájában lelhető meg. Igaz, hogy akkoriban a színpadon több vért ontottak, többet ostromoltak, fegyverrel többet csörömpöltek, mint az egész középkor csatáiban, s így a fennebbi helyzet másutt is előfordulhatott.¹ Itt azonban mégis meglepő a körülmények hasonlósága. Csak anynyiban van eltérés, hogy Kotzebuenál Lassarra, a kényúr, kinek hatalmába Montfaucon Johanna kerül, erre fiacskájának életével iparkodik hatni. De volt Szigligetinek arra is példája, hogy az erőszak hőse az apa életével fenyegette a nőt, *Zampa*,

¹ Nagyon kedvelt motívum, Kotzebuen kívül számtalan helyen előfordul: *Féher Anna*, *Szeget szeggel* stb.

vagy a márványara cz. operában, mely akkoriban, színészi nyelven szólva, rudasdarab volt. (Szigligeti mint kórista eleget énekelt benne.) Zampa haramiavezér Camillát úgy teszi nejevé, hogy ennek apját elfogja s Camilla beléegyezésétől, hogy neje lesz, teszi függővé az apa életét. Midőn végre Johanna az iszonyú alternatíva közepette meginog, jó a felmentő, a Lassarra várát ostromló férj. A darabot Szigligeti, kire Kotzebue művészileg, bensőbben soha sem hatott, ifjúkorában eleget láthatta, mert nálunk műsoron volt.¹ De Budán is, a *Gyászvitézek* írása előtt pár évvel (1836 jan. 1.) adatott. Gyakori fogás volt akkor az is, hogy a kedves később testvérnek bizonyul, legclassikusabban Grillparzer *Ahnfrau*jában, melyre talán Vörösmarty *Vérnászának* hasonló helyzete is vonatkozatható.

2. *Miczbán családja.* (1840.)

Előzetesen is meg kell jegyeznünk, hogy a *Miczbán*-monda népmeséink között is megvan.² A darab meséjének alapja Budai Ferencz *Polgári Lexikon*ából való. Kedvet és példát azonban, nézetünk szerint, Katona és Kisfaludy Sándor adtak megírására Szigligetinek. Az előbbinek hatása mélyebb, mint az utóbbié. Katonára mutat Petur neve, (Előjáték 3. jel.) továbbá *Miczbán* óhajta, hogy neje ne haljon meg örömeiben, és *Miczbánné*, ki magát tigrisanyának mondja. A dráma megírásának ösztönét talán az az irodalmi esemény adta meg, hogy 1836-ban jelent meg Kisfaludy Sándor munkáinak V. kötete, melyben Szigligeti *Miczbánt* és *Frangepán Erzsébetet* találta. Mivel azonban *Frangepán Erzsébet* már előbb, 1835 október 3-án került először színre, az is valószínű, hogy költőnkre elsőben is Budai Ferencz hatott, kinek munkája valóságos kincsesbányája lett drámaírói működésének. Nézetünk szerint egy-egy nyom arra mutat, hogy maga Kisfaludy is Katona példájára írta meg regéjét. II. Endre korába teszi át a mondát, mely Budai szerint IV. Béla idejében esett meg. Végül még Bánkot is fellépteti. Banyának nevezi, mint Katona Simonja, azt az öreg nőt, ki a hat ikret megmenti. *Miczbánnét* keményszívűnek (II. 20.) s hiénánál vadabb anyának (III. 20.) mondja. Hogy Kisfaludynak is Budai szolgáltatta a művészi anyagot, mutatja, hogy nála is, mint Szigligetinél, megvan a felismerési jelenet, melyre az apa a hat fiút egyforma ruhába öltözteti. Továbbá a férj kérdése: Mit érdemel azon anya stb. (III. 18.). Hogy azonban Szigligeti főforrása Budai Ferencz volt, mutatja, hogy a fiúk neveinek írásában ezt és nem Kisfaludyt követi. Kisfaludy Boksát és Dénest ír (III. 8.) Szigligeti Boxát és Dienest, mint Budai. De azért Kisfaludyt

¹ L. Benkő, Magyar Színvilág és Bayer, Drámairodalom Tört. II. 437. lap.

² L. Merényi, Sajóvolgyi népmesék 137. lap: A világlul szaladt szegény ember. Sok közülük azonban nincs egymáshoz.

is olvasta Szigligeti. A felismerés ünnepélyes jelenetében ugyanis Bánk bán így menti Miczbánnét :

Ha kit egy nem követett bűn
Már hét évig kínozott,
Az eleget lakolt érte (III. 27.)
'S ily esetben az Asszonyrak
A' férj első bírása (III. 29.)

Szigligetnél »húsz évi szenvedés lerová e bünt... Bírád én vagyok itt.« (Miczbán utolsó szavai.)

Azt ne is kutassuk, melyik darabból vette Szigligeti azon fogását, hogy Miczbán fiát, Györgyöt, álnév alatt küldi mátkanézőbe. Ez akkoriban igen gyakori volt s ősi keletű. Nem is épen valószínűtlen valami; kivált a régi időkben, mikor a magasabb rangúak előre, a felek ismeretlen volta mellett jegyezték el gyermekeiket természetesnek találhatni, hogy ezek kíváncsiak voltak ismeretlen jegyesükre. Gibbon felemlíti Autharis longobard királyt, kinek leányát, Garibald, Bavaria királya, eljegyezte. (584. K. u.) Autharis, midőn jegyeséért ment, elvált kíséretétől s magát önmaga követének adva ki, ismerte ki mátkáját.¹

E forrásokkal való összevetés mutatja, mily önállóan, mily tervszerűleg járt el Szigligeti cselekvénye megalkotásában. Nem fogadta el azt, hogy Miczbán tud a gyermekek elsikkasztásáról. Előjátékában egy Leó nevű görögöt von be a bonyodalomba s az expositiót bizonyos érdekes kulturális magaslatra iparkodik helyezni, mely az ifjú írónak becsületére válik. Látszik, hogy szorgalmasan forgatta a történelmet, mely szenvedélyes olvasmánya, művészetének egyik fő tápláléka volt. A további bizonyítás egy mozzanatot kivéve, teljesen eredeti, s ez az egy mozzanat is, hogy György az őt testvéreinek felismerő Simont örültnek tartja, Szigligeti idejében, de azóta is igen közönséges fogás volt. (Szigligetire talán Raupach *Lasst die Todten ruhen* cz. darabja hatott.) Nem is lehetett volna egyébként oly kedvelt a darab. A szigorú Bajza nem ok nélkül mondta, hogy »Szigligeti e darabjának szép pszichológiai belseje van.«

3. A szökött katoná. (1843.)

Szigligeti romanticismusáról sok téves nézet járja, s ilyen az, hogy az ő romantikája Hugo hatása alatt áll. Romantikus volt valóban a *Szökött katonáig*, de csak kezdő korában (*Dienes*) hódolt Hugónak, azontúl pedig csak oly romantikus volt, mint lehet a költő a költészet bármely időszakában, mert hiszen az élet sincs romantika nélkül. Épen nem az a költő Szigligeti, ki a romantikával a lélektan elhallgattatására élne. »Azért nem fejezi még be a II. felvonásban darabját, mert hugói megjelölését tartogat a néző számára« — evvel az elcsépelet közhelylyel

¹Gibbon, History of the decline and fall of the Roman empire. V. 14. fejt.

vádolja egyik újabb monographusa, Szentgyörgyi László.¹ Völgyi ezredes szerinte a megkegyelmezés után mindjárt meghardhatná Gergelynek, hogy ő az apja; igaz, de mi lenne akkor a harmadik felvonással? Hugói meglepetés kell. Gyenge kritika! Ezrede városában, katonái között elárulhatja-e Völgyi kilétét, kinek még Montira is tekintettel kell lennie? Bár nem tartozik ide a dráma taglalása, de e megjegyzés elől nem térhettünk ki, mivel Szentgyörgyi a rendes kaptafára vonta Szigligeti működését s szokott kicsinylés közepett Hugo hatása alá állítja. Az általánosítás azonban ezúttal véletlenül haszonnal is jár, melyre a szerző voltaképp nem is vet nagyobb súlyt. Mivel Hugót búvárolta, észrevette, hogy *Borgia Lucretia* azon kiindulója, hogy fiát, ki őt nem ismeri, meglátogatja, s férje féltékenykedik, meggyezik a *Szökött katonáéval*, hol Kamilla és Gergely viszonya hasonló. Szintígy a másik fő-situatio, midőn apa és anya várják, melyik katona kap kegyelmet, *Tudor Mária* azon jelenetére vall, midőn Mária Fabianóért remeg (Isten add, hogy Fabiano térjen vissza — ne Gilbert t. i.). Ezzel körülbelül meg is van oldva a darab két sarkhelyzetének a forrása. Legalább mi így hiszszük. De nincs egyúttal megoldva magának a szökött katona típusának kérdése, melyben Szigligeti eredetisége keresendő. Mert Szigligeti evvel írta be nevét örök időre a magyar költészet történetébe. Mikor hőse azt énekli, hogy az ég alatt, a föld színén nincsen olyan árva, mint ő, és hogy a szegény legényt kötéllel fogják, a gazdagnak egy fiát is meghagyják, a szegényét mind elviszik: mennyire a nézők szívébe markolhatott ez! A kurucz nóták folytatása volt itt, a mit a magyar megértett; az a bús szépség, mely a nemzetet elbájolta. A *szökött katona* olyan nemzeti típus, mint *Bánk bán* Tiborcza. Hogyne hatott volna korára úgy ez, mint a *Csikós* és társai, melyekben a mély demokratikus és elnyomott nemzeti érzés nem prédikáló tendenciával, hanem színes, átértett cselekvénnyel, nem megszámlálható olvasóknak, hanem nézők tömegének érzületét bilincselte le. Nagyon téved Szentgyörgyi, hogy »Eötvös inkább akart korára hatni, Szigligetire pedig csak inkább kora hatott«, hiszen Szigligeti nemcsak korára, de még Eötvösre is hatott (*Két pisztoly*).

A szökött katona eszméjét Szigligeti talán saját *Rontó Pál*-jából merítette. Rontó Pál Széchy Károly² találó megjegyzése szerint »az első szökött katona a [magyar] irodalomban«. Gvadányi siralomházi jelenete egymagában megkaphatta Szigligetit, s erre ő egy új cselekvényt építhetett. A szökött katonát színlapon Szigligeti már kora gyermekségében láthatta. Ungvári János fordításában szerepelt a következő darab: *A szökött katona*. Egy példa nélkül való fiúi szeretet példája. Vígjáték

¹ Szigligeti népszínművei. Budapest, 1910.

² Gvadányi József életrajza 207. lap.

3 föl. ¹ E műnek a címén kívül aligha van köze Szigligetiével, legalább mellékcíme, a gyermeki szeretet, mást mutat. De ébren tarthatta a költő figyelmét az élet igazsága által. A katonaszökés akkoriban gyakoribb volt, mint ma. Az évtizeden túl nyúló szolgálat megokoltabbá, a hiányos rendőrség, ószerű közlekedés (távirat, vasút nemléte) lehetővé tette. Magunk is emlékszünk, mikor az utcán vasraverve kísérték a szegény szökött katonát, kire iszonyú sors várakozott: legjobb esetben vesszőfutas, később száz bot! Hányszor láthatta ezt Szigligeti már mint ifjú, majd a Nemzeti Színház udvaráról, mikor arra vitték a szegény áldozatot. Ilyenkor Egressy is figyelmeztethette, a miről ő maga is ír (l. életrajzát nálam I. köt. 8.), a kötélfogdosásra.

A másik szökött katona című darab Kotzebueé volt: *Der Deserteur*. Ez azonban egyfelvonásos vígjáték. Itt a nő katonaruhában jut be kedveséhez. Benkő *Színvilágában* még egy *Desertort* is említ. Ez, meglehet, Sedaine francia operájának (zenéje az egykor híres Monsigny-től 1769.) prózában való átdolgozása. Megvallom, ez csak feltevés részemről. Mert a mennyire népszerű volt Monsigny operája külföldön, még Németországban is, annyira nem lehetett ismert nálunk. Mire nálunk operákat adtak, akkorára már Monsignyit elhalaványította Rossini. Zene nélkül azonban, nem lehetetlen, hogy — mint később Meyerbeer híres *Prófétáját* — valamelyik színész átgyúrta prózára. Mert a cselekvény, a szökött katonaság vonzó mozzanataival, érdekes benne. Egy fiatal katona, ki hat éve szolgál, s még csak 14 napja van hátra, hogy kiszabaduljon s rég várt menyasszonyát feleségül vehesse, a földesasszony, egy grófné szeszélye folytán nagy bajba kerül. A grófné ugyanis, miért, nincs érintve, meghagyja a katona, Richard, menyasszonyának, hogy mikor mátkája hazajön, tetesse, mintha épen akkor ment volna férjhez Lukashoz, egy parasztleányhoz. Richard elhiszi ezt, s bűjában szökni akar a katonaságtól, de rajtaérik. Csak fogságában tudja meg a valót, hogy menyasszonya még az övé, csakhogy ő már el van ítélve. Épen akkor jár arra a király. Lujza, a leány, a király lába elé borul, ki kegyelmet ad a fiúnak. Figyelmünket a grófné érthetetlen szeszélye köti le, mely később sincs megmagyarázva, hogy a parasztleánytól kívánja, tetesse, mintha máshoz menne férjhez. Az ember akaratlanul is Kamillára, Szigligeti grófnéjára gondol, de nem jutunk dülőre, mi összefüggésben lehetne Sedaine cselekvényével, feltéve, hogy Szigligeti látta valamikor e darabot. Másik mozzanata, a szerelemföltés, megvan a *Szökött katonában* is.

¹ V. ö. Bayer, Játékszín II. 383. és Drámairod. II. 420. E fordítás az ifj. Stephán bécsi, udvari színész ezen átdolgozása után készült: *Der Deserteur aus Kindesliebe. Ein Schauspiel.* Wien, 1773. stb. Heppner műve alapján közli Zolnai Béla: *Irodalomtörténet* 1913. 337. lap.

Hanem egyre jó ez az operaszöveg.¹ Hires ugyanis Nestroy *Lumpáczi Vagabundus*ának levélolvasó jelenete a bohózat végén. Itt a szabó ugyanis levelet olvasván, a mellette álló kérdéseit összetéveszti a levél menetével, s ebből kapja ki a feleleteket. A *Deserteur* III., 5. jelenetében egy olvasni nem tudó katonának kértére Richard, a címzsereplő, egy papirosról ezt olvassa: Du Schlingel! A katona azt hívén, hogy ezt az olvasó neki mondja, beléköti. Már-már összevesznek, míg a tévedés ki nem derül. Nestroy pompás komikumot vont ki e mozzanatból, melynek eredetiségét a látszat csakúgy neki tulajdonította, mint *Umsonst* cz. bohózatával történt, míg élelmessége napvilágra nem jutott.

Szökött katonát talált még Szigligeti Melesville, Merle és Boirie vaudevillejében: *Le bourgmestre de Sardam, ou le prince charpentier*. Nálunk e vígjáték *Két Péter* cz. adatott (pl. Budán 1835 április 29-én és 1836 júl. 14-én). Nagy Péter adomája van benne dramatizálva, hogy Hollandiában ácslegénykedett. Ugyanazon hajógyárban társa egy Flimann nevű orosz szökött katona. A komikum itt abban érvényesül, hogy Flimannt nézik orosz czárnak. A szerencsétlen azonban egyre szorong, hogy kitudódik szökése. Kínos helyzete megfelel annak, mikor Korpádi Gergely Pesten sunnyog s fölfedeztetésétől kell félnie. Jegyese is van Flimannnak, mint Gergelynek. Érdekes, hogy e francia vígjátékból készült Lortzingnak *Czár és ács* cz. operája. Ebben a szökevény kínos aggságoskodása s végül az igazi czár kegyelme még jobban ki van domborítva. Budán, mint láttuk, adták e darabot, Szigligeti akkor már ott volt. Pesten 1841 nov. 4-én került színre — tehát épen két évvel a *Szökött katona* előtt — még pedig, úgy látszik, a *Czár és ács* opera mintájára három felvonásban, holott a francia vígjáték csak két felvonásos. A katonaszökés válságát itt látta Szigligeti legkínosabbnak. A *Szökött katona* harmadik felvonásának helyzete itt van meg Flimann szorongásában, mely a derült légkör ellenére válságos kimenettelivé válhatnék. Míg a többi katonaszökés vígjátékiilag s oly világfelfogással van tárgyalva, melyben az áldozatnak eszébe sem jut veleszületett emberi joga, sőt balgán vétkesnek hiszi magát, a *Sardami polgármester*ben villan meg először az az égbekiáltó igaztalanság, hogy a nép csak emberanyag, melyet a hatalmasok kényük-kedvük szerint használnak fel. Véleményünk szerint az összes dezertor-darabok közül, ha ugyan nem csak hypothesisünk, leginkább ennek volt hatása arra, hogy Szigligeti elhatározására befolyjon. Itt találta a situatiót, mely megfelel műve sorsfordulatának, melyhez kedvet kapott előzményt kigondolni. A Szentgyörgyitől jelzett hugói

¹ Az opera teljes szövege megvan a német zongorakivonatban. (Bartholff Senff, Leipzig.) Ha nálunk adták, csak a német átdolgozás szerint került színre.

hatások után harmadiknak e nyomós situatio-hasonlóságot vehetjük számba.

Végül D'Épagny és Dupin *Dominique, ou le possédé* (Dominique, vagy az ördög cimborája) című darabja, mely nálunk többször adatott, az által nevezetes, hogy ebben is szerepel szökött katona. Sőt ez a darab hőse; a dráma cselekménye Szigligetiétől teljesen elüt, de a szökés eszméje ott lebegett mindvégig költőnk előtt. Már a színlapon így van jelezve: deserteur. Csak abban van némi hasonlóság, hogy a darab elején Dominique anyja felveti a kérdést, vajjon nem kedvéért szökött-e meg fia a katonaságtól.¹

4. *Két pisztoly.* (1844.)

Kiindulójában emlékeztet Kotzebuenak *Die Corsen* cz. színműve expositiójára. E darab nálunk a *Korzikaiak Magyarországon* címmel adatott. Még a németek is reklámkép így címezték: *Die Corsen in Ungarn (Ofner Theater-Taschenbuch 1826. 16. lap.)* Ránk nézve annyiból volt érdekes, hogy a magyar viszonyoknak itt igen vonzó, manapság szinte meglepő, feltűntetésével találkozunk. Pompoliani, korzikai szabadsághős fiával, Félix-szel honából menekülni volt kénytelen. Magyarországra jöttek, hol egy magyar gróf (Kotzebue névtelennek hagyta) fogadja őket házába. Az apa ispánkodik a grófnál. A fiú megmenti a gróf leányának életét, s egymásba szeretnek. A leány találkát ad az ifjúnak, ki végleg távozni készül, szóval nem úgy mint Szigligeti Bájkertije, ki Szirtfoki báró leányával szökni szándékozik. Félix megkapja a leányt, mert kiderül, hogy az ifjú a gróf menyének bátyja. Szigligetinél Bájkerti és Stein testvérek,

¹ Nem hivatkozhattam a szövegben Zolnai Béla terjedelmes tanulmányára (A »Szökött katona« külföldi elemei, EphK. 1914. 2—6. füzet.), mert dolgozatom már nyomdában volt, mikor a tanulmány második s következő részei megjelentek, s így csak pótlólag néhány megjegyzéssel vagyok köteles. A szökött katona típusának hatalmas hagyománya, melyet Zolnai Béla a külföldi irodalom tekintélyes monographiáiból és saját megfigyeléseiből is összegez, nem lehetett ismerős Szigligeti előtt, ki, ismétlem, saját kora műsorából meríthetett csupán. Újból hangsúlyozom, hogy saját *Rontó Páljából* és a *Bourgmestre de Savdamból* kapta a legerősebb ihletet művéhez. Itt is igen helyesen kutat Z. úr subiectiv elemek után, midőn arra jut, hogy Szigligeti Iffland *Játékosában* játszott szerepet. Azonban meg kell jegyeznünk, hogy Szigligeti, mint a színészek igen gyakran, maga is jó kártyás volt. (L. a *Csikós* mesteri kártyajelenetét és számtalan vonatkozását a kártyázásra. Magam is láttam őt egy kis városligeti korcsmában kártyázni.) A hamis kártyásról jó adattal szolgálhatott neki Parázsó kollégája, a ki mester volt a hamis kártyások leálarcozásában. Legnyomósabb s legközvetlenebb kapcsolatban állónak tartom Zolnainak — különben inkább a típus általános körét felölélő vizsgálatában — azt a mozzanatot, melyet Mercier darabjában talál analognak Völgyiéhez, hogy az apa tudtán kívül saját fiát itéli el. (Id. h. 276. l.) Ez arra látszik mutatni, hogy Mercier darabját magyarban látta valamikor Szigligeti. Talán ez az a dezertor-darab, melyet főnnebb Sedaineének gyanítok, s a mely Benkő Szinvilágában szerző, fordító jelzése nélkül fordul elő.

lengyel arisztokraták, kik a 30-iki lengyel forradalom leverése után menekülnek hazánkba. Stein sópénztárnok lesz, Bájkerti pedig Szirtfoki báró leányának zongoramestere. Nem olyan símán lesznek egymáséi, mint Kotzebuenál, mert hiszen itt Szigligeti meseszövé képességének egyik legnagyobb mesterfogásával állunk szemben. Meglehet különben, hogy Szigligeti a kor eseményeiből merítette tárgyát. Számos emigráns kerülhetett akkoriban hozzánk. Hogy álnév alatt, az természetes, mert az osztrák frigyese volt a győztes oroszoknak. Valószínű azonban, hogy a német darab Katona József-re hatott. Kotzebue egy idegen országot választ arra, hogy a jobbágyság viszonyait fesse s néhol akaratlanul is Tiborczra kell gondolnunk.

A két pisztolyban Szigligeti a kisvárosi, úgyszintén a népelet világából oly gazdagsággal merít, mint talán sehol másutt s itt saját phantasiáján túl alig van mit tovább kutatnunk. Hogy Eötvösre hatott, már említettük.

Azonban jó lenne, ha ismernők azt a *Sobri* darabot, melyről Szuper Károly¹ emlékezik meg, hogy abban lépett fel először. (1838.) E darab még Benkő *Színvilágában* sem fordul elő.

5. *A rab.* (1845.)

Hogy Szigligeti nemcsak az az író volt, a kire mások hatottak, hanem olyan, a ki másra is hatott, azt ez a mély jelentőségű társadalmi drámája mutatja. Hogy egyik fő alakjának a *Két gályarab* című francia melodráma szolgáltatta a mintát, arról már másutt (*Egressy és kora I.*) szóltam. De talán nem tévedek abban, hogy Jósikának a *Gordiusi csomó* cz. regénye, mely 1862-ben jelent meg, feltűnően emlékeztet Poplavec és Kövesdi viszonyára. Igaz ugyan, hogy Jósika még a gályarabságra is visszatér, a mi azt bizonyítaná, hogy reá is az említett francia darab hatott. Azonban nála is megjavul Wanovszky, mint Szigligeti Kövesdije, holott a *Két gályarab* szegény Françoisja talpig derék fiú, ki ártatlanul szenvedett gályarabságot. Így hát Szigligeti darabjára emlékezhetett Jósika.

6. *Pasquil.* (1846.)

E czímen tudomásunk van egy német vígjátékról, melynek Maltitz a szerzője. Fájdalom, erről nem szólhatok, nem férhettem hozzá. A Burgszínházban nem került színre s így nálunk sem szerepelt. Sem Benkő, sem Bayer nem tudnak róla. *Tyrolt*², jeles bécsi színész, emlékirataiban említi, hogy még 1870-ben Olmützben játszott az elavult darabban egy siket rendőrtaná-

¹ Szuper Károly naplója. Budapest, 1889. 4. lap. A szomolnoki színház könyvtárában van Cosmar *Sobri* cz. egyfelv. vígjátéka. Együgyű dolog, melyben csak ál-Sobri szerepel.

² Aus dem Tagebuche eines Wiener Schauspielers 1904. 44. lapon. E könyv reánk nézve azért érdekes, mert szerzője, ki Pozsonyban Szarvas Gábor tanítványa volt, róla érdekes adatokat közöl (15, 18, 19, 263, 295, 304. l.)

csost. Van azonban egy ennél is régibb pasquil-darab, melyre Gálos Rezső¹ figyelmeztet bennünket: *Die schöne Ungarin, oder das Paskill*, 1794. Egy felvonásos vígjáték. E műben is, mint Szigligetinél, egy szép és gazdag nőre írnak pasquilt. De itt a pasquil-írás csak ürügy, csak próba. A pasquil-író egy szegény költő, ki aztán a szép asszony kezét elnyeri. A főmotívum, a nőre való pasquil-írás, megvan Szigligetinél, de csakis ez, s épen azért hihető, hogy, mivel a pasquil-írás, kivált nőre, nálunk akkor szokatlan lett volna a szalonéletben, itt csupán irodalmi hatásról lehet szó. Az itt idézett vígjátékot Szigligeti alig ismerhette, hacsak közvetítés útján nem. A pasquil-író, Firkászi, nála ellenszenves alak és talán a költőnek kritikusaí iránti boszuságából ered, melynek már előbb a *Vándorszínészek* karrikírozott kritikusaiban kifejezést adott.

Szigligeti vígjátékának kiindulója emlékeztet Raupach *Zeitgeist* cz. bohózatára. Itt egy Alp nevű úriember gyámja a gazdag Blumenthal Herthának. Alp szegény volt azelőtt s a gyámságból jól megszedte magát. Főtörekvése, hogy ne kelljen számolnia s hogy a vagyomból tovább is részesedjék; azon van tehát, hogy Hertha az ő tökfilkó fiához menjen feleségül. Persze hoppon marad, mert a leány másba szerelmes, s a csalárd öreg kudarcot vall, egészen úgy, mint Vidray és neje. De csakis ennyiben van némi hasonlóság. Szigligeti a magyar szalonéletből merít s annyira modern, hogy szinte azt hisszük, valami Csiky-darab játszódik le szemünk előtt. A *Pasquil* az első magyar szalon-vígjáték.

7. A csikós. (1847.)

Hogy e népszínmű egyik legjellemzőbb mozzanatát (»Ne bántsa Rózsit!«) Szigligeti Gaalnak *Az úrfi* cz. elbeszéléséből vette, azt Szentgyörgyi (i. m. 30. lap) mutatta ki. Csak azt csudáljuk, hogy ezt mások (pl. Gaal műveinek kiadója) nem vették észre.

Úgy hisszük, hogy Gaal elbeszélése tendenciosusságával, hogy a parasztlány csábítója az úrfi, nem áll magában. Az akkori irodalom alapos búvárlása bizonyára több ily irányzatos műre mutathatna rá. Petőfi *Szilaj Pistájának* is ez a tárgya. E költemény is előbbi keletű a *Csikósnál*. Garay Jánosnak a *Korsóföld* cz. elbeszélése is e típushoz tartozik. Itt egy szegény halászleányt csábít el Salamon királyfi. (Vadász, mint Petőfinél) A történet elején az apa itt is szemben áll (e situatio nincs meg Petőfinél) a csábítóval. A leány itt elbukik. Garay elbeszélése is előbb kelt Szigligeti színművénel. A reformeszmék akkori izzó folyama tette actualissá a költészet részére a társadalmi rend összeütközéseinek e fontos jelenségét. Tendenciáját tekintve előde a *Csikósnak*, csakhogy teljesen elütő mesével,

¹ Magyar vonatkozású német drámák. (Uránia 1912. I. lap.)

Balogh István *Ludas Matyija* (Fazekas verses elbeszélése után). A jobbágyság intézménye, bajai elleni elkeseredés hű kifejezést nyer itt Balogh jóízű humorában és szelíd szatirájában. De a népies rajz is figyelemreméltó. Forrásnak nem vehetjük, legfeljebb olyan műnek, mely Szigligetit arra ösztönözte, hogy az eszmét az újabb viszonyokhoz alakítva, költőibben testesítse meg.

Mivel eddig nem tudunk arról, hogy a fő-situációt Szigligeti mástól vette volna, a mi nála nem is szokott előfordulni, ki kell emelnünk, mily mélyen látott belé Szigligeti a szegény unokabátya és gazdag unokaöcs situációjának perspectivájába. Olyan cselekvényt vont ki belőle, melyet ötvenhárom év múlva a való élet igazolt. Emlékezhetünk rá, hogy 1900-ban egy Papp Béla nevű gavallér ugyanúgy bűjtött fel egy juhászt gazdag unokaöcsce ellen s épúgy rajtavesztett, mint Ormódi Bencze. (L. az esküdtszéki tárgyalást a napilapok május 23-iki számában.) Nem oly chablonról van tehát itt szó, mint a milyennek Szentgyörgyi veszi a *Csikóst*: »A mese — ú. m. — egyébként Szigligeti alkotása a *szokott motívumokkal*, intrika, bűntett, egy ártatlan üldözése stb.« (i. m. 30. l.). Mélybevágó pszichológián alapszik itt a cselekvény. Nem is szólva a mű társadalmi jelentőségéről, mely még ma is actualis, mert hisz az úri rend s a nép folyton ellentétben vannak egymással, a költő a magyar népelet legigazibb, legjellemzőbb anyagába markol bele. Andris bojtár durva nemességével olyan örök típus, mint Arany Toldija, melylyel egy évben látott napvilágot; a furfangos Márton csikós, az öreg Benczének szinte egyértékű kiadása. Kis Bálintot, a megkínzott paraszt hatalmas alakját, szépen méltányolja Szentgyörgyi. Hol vannak a többiek, a kik mind Szigligeti megfigyelései! Bármely forrását fedeznők fel is a *Csikósnak*, e színes, németalföldi hűséggel rajzolt alakok kétségtelenné teszik a költő eredetiségét.

Épen ezért Szigligeti költészetének, phantasiájának csorbítása nélkül említhetjük meg, hogy e kiváló alakjának és helyzetének az egykorú repertoireban is van nyoma. A jelenet, midőn Asztolf úrfi a paraszt Rózsit éjjel ennek lakásán várja, emlékeztet Rougemontnak *Híszén csak tréfa* című darabjára.¹ Raymond bérlő (tehát jobbágy, mint Kis Bálint) leánya elrablásáról szintén nem tudva, époly gyanútlanul viselkedik. Raymond alakja valósággal mintája Kis Bálintnak, csak hogy nagyobb szerepe és köre van, és mivel a francia író népe már túl volt a szolgaságon, míg a mienk benne nyögött, még merészebben odamondogtja azt, a mi a lelkén van, holott Kis Bálintban az akkori

¹ Először adatott a N. Sz.-ban 1842. decz. 10. Megjelent az 1843-iki Színházi Zsebkönyvben. Én csak fordítását ismerem. E régi darabok eredetiben, kivéven a lipcei és bielefeldi Théâtre Français-kiadásokat, nehezen hozzáférhetők, mert már nem kaphatók. Egy francia kiadó maga értesít, hogy nem ismeri régi kiadását. Egyébként Szigligeti is valamennyit csak fordításból ismerhette

elnyomottság mérséklete, türelme van művészileg eltalálva. Mondhatjuk, ez az egyetlen igazi jellem és szerep a francia darabban. E reminiscentiához még egy szövetkezett Szigligeti emlékében a *Vasálorcza* című érdekes történeti színműből. Itt, midőn D'Ostandes báró megtudja, hogy leánya, Mária, Gaston kedvese, így fakad ki: »El előlem, méltatlan leány! Ki ne mondd többé az atya nevét, vagy dühömben megsemmisítelek« (II. 10.). Kis Bálint, ki meggyalázva hiszi leányát, így tör ki: »El, el szemem elől gyalázatos leány, ne várd, hogy megátkoz-zalak!«.

8. II. Rákóczi Ferencz fogsága. (1848.)

Szigligeti subiectivitasának, mely fő kútfeje e művének, mint a többinek is, kettős forrását találjuk itt. Az egyik az övé, a másik a lángoló esztendőé, mely reá hatott. A kik e mű 48-as phrasisairól beszélnek, jegyezzék meg, a mit az egykorú kritika ír, melyet épen nem vádolhatni a higgadtság hiányával: »Nem a légből vett ideál, nem kicsikart fantomok, hanem a nép lelkéből támadó igazság van itt a költészet élő alakjával felruházva. Szent hivatása a költőnek a nép szívében oly szenvedélyeket felkölteni, mik ha fölébrednek, nem hálnak el soha, hanem átszállanak apáról fiúra«. (*Életképek* 1848. 20. szám.) Szigligeti épen azért volt kitűnő drámaíró, mert obiectiv tudott maradni. A cselekvényt nem túláradó líraiság hordozójává teszi, mint Petőfi a *Tigris és hyénában*. Jellasich betörése idején, mikor Petőfi már rég kimondta, hogy nincs többé szeretett király, még képes azt mondatni Bercsényivel, hogy nem a király a mi ellenünk, hanem gaz tanácsosai. Subiectivitasa tehát válogató volt a mámor és lát bármily igazolt jelenségei közepett is. A dráma még ma is meg-megjelenik a Nemzeti Színház színpadán, a mi nyilvánvaló bizonyosága, hogy nem a kor phrasisaiban bírja hatása erejét. Az *Életképek* bírálója meg is jósolja ezt. Előadva most is felkölti a hazafiasságnak, mely végre is általános emberi érzés, indulatát. Eltűnt 48, de megvan a nemzet, mely akkor volt.

Rákóczi mai hatását az is megmagyarázza, hogy a költő másik forrása a történelem volt, melyet lehetőleg híven követett. Pedig akkor hol állottunk még kutatás dolgában! De azt is meg kell adni, hogy a mily szerencse volt Katonára nézve Bánk történetének akkori kritikátlan állása, époly kapóra jött Szigligetinek az, hogy nem tudta azt, hogy Rákóczi anyjával felnőtt korában nem találkozott többé. Mert e körülménynek köszönhetjük Zrinyi Ilona szép jelenetét. Tudott-e erről vagy sem, de egy német költő, Halm Frigyes (Münch-Bellinghausen báró) kilencz évvel később e jelenetet újította fel *Der Fechter von Ravenna* című tragédiájában (*A ravennai viador* czímen adatott nálunk). Ha nem tudott, ez még inkább bizonyítja, hogy Szigligeti, mint fennebb a *Csikósnál* láttuk, mily mélyen tudott leszállani a helyzetadta érzelembé és gondolkozásba. Hogy a

jelenetre Sue is befolyással volt, vagy lehetett, azt másutt érinttettem (*Egressy és kora I.*).

Zrinyi Boldizsár alakjának beillesztése Szigligetinek leleménye. Nincs tudomásunk róla, hogy ezen úgyszólván pathológiai jellemképnek drámai mintája lett volna. Ha van cím, mely valamely drámának megfelel, az a *Rákóczié*. Eleitől majdnem végig fogság környékezi. »Csak lánczaim hosszabbodtak« — mondja jellemzően. Mielőtt igazi fogságba kerül, rémképe egy másik fogság, nagybátyjáié, Zrinyi Boldizsáré, kinek jelenetét már a második felvonásban oly művészettel készíti elő, hogy megbizonyítja, mennyit tanult a francziáktól. Midőn végre megjelenik a rémalak, melyet folyton borus felhő takart el addig előlünk, kijő sodrából, elveszti önuralmát, s a tragikai hősök fenséges vaksága lepi meg, midőn az észnek nincs vezére többé. »Oktalanok — mondja elleneire — nyitva hagyják az oroszlán kalitkáját« (III : 6.). Kitűnően van itt megokolva, hogy miért veti el Rákóczi az álarczot s adja magát Longueval kezébe, a miben a történelem semmiféle pszichológiával nem segítette. Megfoghatatlan, hogy később Szigligeti maga kihúzta¹ Zrinyi Boldizsár jelenetét s így a főmotívumot, mely a sorsfordulatot előidézi, megsemmisítette. Magának az alaknak rajzához azonban érdekes mintákat talált Szigligeti mind nálunk, mind másutt. 1847-ben jelent meg Petőfi gyönyörű költeménye *A munkácsi várban*. Utolsó szaka egészen ráillik Zrinyi sorsára :

Föld alól föl halk nyögés jön : mint a
Köszörült kés metszi szívemet,
El, el innen ! fönny vagyok és mégis
Környékez már-már az örület.
Hátha még lenn volnék, hogyha ott lenn
Híznék rajtam testi-lelki féreg !
Bátran tudnék a vérpadra lépni,
Oh de ez a börtön . . . ettől félek.

Petőfire itt kétségtelenül Byron *Chilloni foglya* hatott. Petőfi viszont Szigligeti börtönjelenetére : »Oh, nem borzaszt engem a vérpad, de nagybátyám eltorzított kísértetes arczára megfagy ereimben a vér. Ha itt évek múlva a magány beárnyazza a lelkemet ! . . . Megőrülni !« (IV : 4.)

A költészetben csakúgy van, mint a zenében, hol a legnagyobb alkotók elődüknek egy-egy motívumától nem tudnak

¹ A színi világban azt tartják, hogy ez elhatározás összefügg azon eseménynyel, hogy Szigligeti a Ferencz József-rend keresztjét kapta meg. Valóban azóta húzatta ki e fontos jelenetet darabjából. De ha ez áll, akkor inkább az egész darabot vette volna le a műsorrol. Vagy az indította volna e lépésre, hogy nem volt megelégedve előadóival, kik Tóth József művészetét a nehéz kis szerepben nem bírták megközelíteni ? Vagy talán valami begyes kritikus vagy más tekintély aesthetikai aggodalmat keltett Szigligetiben ? Ez tán a legvalóbbszínű. Azóta a Nemzeti Színház példájára mindenütt kihagyják e jelenetet, mi által, mondhatni, a cselekvény kifejlése tökéletesen érthetetlen.

szabadulni s kiindulónak használják egészen új dolog szerzéséhez.

Aranynak a *Rablekkek* (1848.) cz. költeményében e sorokat olvassuk:

Ah! az égő lángözönhöz	Menjünk vissza börtönünkbe!
Gyenge szemünk nem szokott.	Kedves félhomály van ott.

Szigligetiné: »Oh szemem újra fáj, ez a rossz világ . . . Vigy vissza a sírboltba, ott megjelennek ismét a mosolygó szellemek aranyköntösben« (U. o.) Arany költeménye korábbi (1848. nyarán jelent meg az *Életképekben*, II. 9. f., Szigligetiét novemberben adták először), így valószínű, hogy Szigligeti Aranytól vette e képet. Szigligetire azonkívül hatott a *Vasálorcza* cz. francia darab is. Ebben földalatti börtönt emleget D'Aubigné is (IV : 2.), ki a szerencsétlen Gaston, a vasálarczos, megmentésén fáradozik, noha a vasálarczos nem senyvedett ott. Midőn pillanatra leveszik Gaston fejéről az álarcz-sisakot, így tör ki: »El, el, — nem kell a korona — a fejem fázik . . . Adjátok ide álarczomat« (IV : 15.)¹. A fej a magyar drámában szemre, az álarcz sírra vitetett át. Mert a rab Gaston a Bastilleban már nem ismer rá a hű D'Aubignéra, ki emlékében épen úgy Mária nevével gyujt világot, mint *Rákóczi fogságában* Rákóczi a megháborodott Boldizsár lelki homályát pillanatra Zrinyi Péter nevével oszlatja el. Az a tíz év is, melyet Rákóczi mint Zrinyi fogságának tartamát emleget — bár Zrinyi húsz évig senyvedt a föld alatt — Gaston e mondására vall: »Tíz éve szenvedem e rettenetes gyötrelmet« (IV. 10.). Zrinyiről Rákóczi: »Ajtaját tíz évig nem lépte át. Tíz évig nem látta ő a fénylő nappalt«. Maga a Rákóczi-darab általánosságában is párhuzamba vonható a *Vasálorcza* helyzeteivel. Itt is, ott is folyton kémekről van szó, kik a hőst környezik. A fogság állandó setét felhő mindkét hős felett, Gaston a vasálarczos, mielőtt a Louvrebba csapdába s örökös fogságába kerül, ezt mondja: »El a Louvrebba, hogy tudjam meg jövőm sorsomat« (II : 9.). Rákóczi (Zrinyi Boldizsárra): »Tekints oda! Az én jövőm képe!« (III : 9.)²

Egy darabnak sem állíthatjuk oly biztos hatását Szigligetire, mint a *Vasálorczának*. E dráma sokáig élt emlékezetében. Meg kell jegyeznünk, hogy a színpadon élő íróra sok minden másképp hat, mint arra, a ki csak olvassa, vagy a nézőtérrel látja. Ő a próbákon, előadásokon látván, hallván a művet, ennek egyes mondásait, ezek — sokszor a nem is fontosak a jól, még inkább a rosszul, hamis pathos-szal hangsúlyozó színész kimondásában, szavalatában — mintegy kínálják magukat, hogy alig szabadulhat

¹ Garay fordítása. Ez hatott Szigligetire, nem az eredeti.

² Fényes Samu *Bacsányijában*, mely a Vigszínházban 1903. évi február 5-én adatott először, midőn az I. felv. zárójelenetében a hős apja nem ugyan tébolyodottan, de elcsigázva ugyanoly czélzattal jelenik meg, mondhatni, Boldizsár utánzata.

tőlük. Ezért van, hogy ha most olvassuk a *Vasálorczát*, egyszerűben szemünkbe ötlenek bizonyos vonások, melyeknek hatását Szigligetinéél mind *Rákóczi*jában, mind más műveiben is észrevehetjük. De egyúttal belelátunk az ő felfogó módszerébe is. Ő reá nem nagyobb részek átvételében hatott valamely mű, mint inkább a helyzetek, jellemek általánosságában és egyes mondasokban. Így pl. a *Vasálorcza* III. felvonásában (9. jelenet) van Gastonnak egy nagy monologja, ha nem is börtönben, mint Rákóczinak. A helyzet egészen más, de az indíték hathatott Szigligetire, hogy az ő hőse is egy nagy monologban tépelődjék életkérdése fölött. E magánbeszéd irodalmunknak egyik gyöngye. Megczáfolja azokat, a kik Szigligeti költészetében kétkednek. Gastont a szeretett nő épúgy meglátogatja börtönében, mint Rákóczit, kinél ez történeti tény is. De ha Gaston Máriára ezt mondja: »Istenem, mit látok? Mária? Nem, nem, ez nem csaló-dás: ő az!« — lehetetlen Rákóczira nem gondolnunk. Íme:

Amália. Láthatom őt?

Lehmann. Ő itt van.

Amália. Ő itt? Oh, Istenem!

Rákóczi. Tovább nem állhatok ellent. Oh, Amália!

Gaston így fogadkozik, midőn törét az összeesküvőknek odaveti: »Vegyétek e tört és ha egyet közöleték, ki szükségben van, elhagynék, döfjétek belém!« (II: 5.) Rákóczi (Lehmannhoz): »Ha valaha hallod, hogy önző lettem s hazám ügyét hatalom, kincs, fény vagy bármi áron elárulom: jöjj bátran s döfd át szívemet!« (IV. 4.)

Visszatérve a forrásokra, Lehmann jellemének vizsgálata fontos. Lehmann alakításában Szigligeti eltért a történeti hűség-től, s ez első tekintetre a történeti dráma értékének rovására van. Annyival meglepőbb Szigligeti ez eljárása, mert Lehmann egy-niségére nézve a darab hősen kívül legtöbb adata volt. Igaz, hogy Rákóczi *Confessionesét* csak egy évtized múlva fedezte fel Párizsban Grisza hazánkfia, ki oda mint emigráns került, de e munka részletei Rákóczi másik művének, a *Histoire des Revolutions*nak, révén ismeretesek voltak a történetirodalomban. Szigligeti Rákóczi szökését, mely oly regényes, hogy Hugo Viktorék sem csinálhatták volna különben, híven e történeti hagyomány szerint adja. Jósika is az ő forrásából merített *II. Rákóczi cz.* regényéhez. Szigligetinek drámai okból kellett Lehmannra nézve kivételesen eljárni. Ő Lehmann-t Rákóczi ifjúkori barátjának tette meg. Már a kolostorban együtt voltak, s mivel itt is Rákóczi kémeül használták, ily módon, miután katonává lett, börtönö-re lesz, hogy titkait kivegye belőle. Ha Szigligeti szorosán követi a történelmet, ha Lehmann csak ott ismerkedik meg Rákóczival, ha a történelem szerint haszonlesésből és nem barátságból lesz megmentőjévé: semmi esetre sem válik oly közvetlenné a börtön-jelenet. Az ifjak már az I. felvonásban örök barátságot esküdtek

egymásnak, s így Lehmann fogadását pecsételi meg önfeláldozásával. Ez oly drámai motivum, hogy ennek talán elnézhetjük azt a merészséget, hogy a porosz származású, lutheránus Lehmann, mint jezsuita növendék, társa Rákóczinak. Hogy Szigligeti ily viszonyba hozta drámája két főalakját egymással, az sem igen lehetett meg minta nélkül. A régi romantikus drámában elég gyakori volt az önfeláldozó barátok s erepeltetése. Hisz ez visszanyúlik Posa és Don Carlos barátságáig. Megint csak a *Vasálorczá*-val kell előhozakodnunk. Itt Gastonnak a hű D'Aubigné születésétől fogva holtáig őrangyala. Vannak helyzeteti, melyek hasonlók Lehmannéhoz, sőt egyenesen ezekre hatottak. Midőn az ő huguenotta-összeesküvésének felfedeztetésétől tart, mondja: »Hideg vér, barátim« (II. 6.) »Hideg vér«, mondja Lehmann ugyanoly helyzetben, mikor látja, hogy cselét felfedezték (IV. 10). Gastont is meglátogatja fogságában kedvese, mint Rákóczit neje, Amália. Amazokat D'Aubigné, Lehmann modellje, így inti: »Drága minden percz, csak egyet is elveszítve mindnyájan elveszünk« (IV. 11.) Lehmann: »Kópognak, válniok kell! Távozzál, barátom, sietve át kell öltöznöd, az óra közelg.« (IV. 8.) A helyzetek, a szereplők érdekeltsége (itt is, ott is a megmentő is veszélyben van) ugyanaz. Előadva ez még feltűnőbb lehetett *Rákóczi* írója számára, mint nekünk olvasva.

Amália szerelme Szigligetinél Rákóczi akkori idejében történehető. Az is igaz (l. R. önéletrajzát), hogy fogoly férjéhez parasztmenyecskének öltözve osont be. Hogy továbbad megmagyarosítja Sz., ez olyatén stilizálás, mint Arany balladájában látjuk: drámailag mindenesetre hatásos. Károly hesseni fejedelemnek csak neve történeti. Róla semmit sem tudunk. De a költő felfogta, hogy mit mondasson ez alakjával oly helyzetben, midőn a császári ház régi ellenének fiához adja leányát. Époly kedélyes, mint mély érzésű, méltóságos alak. Szigligeti nem vihette Rákócziját a rajnai hadsereghez, mint a történelemben látjuk. Neki Bécsben kellett lejártszatnia az eljegyzést, mert egy felvonásba kellett belevinnie az udvar tiltakozását is Rákóczi házassága ellen. A II. felvonás diplomatai jellegű történeti mozzanatain Szigligeti valódi francia könnyedséggel s menten minden unalomtól siklik el. A történeti vigjátékok élen, melyek ebbeli routineját kétségtelenül fejlesztették, Bayard *La reine de seize ans* cz. kedves darabja áll, színházunknak a maga idejében műsordarabja. Bercsényit is kissé reformálta a költő, még pedig drámája előnyére. Ő nem írt regényt, melyben vadászatokra lehetett volna tartogatni Bercsényinek Rákóczira való honfői befolyását. Szigligetinél hatásosan Bercsényi is azon hazafiak képviselője, a kik Rákócziban csalódní vélnék. Barátságát megcserélte Lehmannéval, mert ezt drámája érdeke így kívánta. De meg így Bercsényi jelleme sokkal sarkastikusabb lett. Nem tudva a nagy kurucz-hazafi levélistílu-

sáról, Szigligeti akaratlanul is eltalálta közmondást kedvelő, lakonikus modorát. Elkerülte azt is, hogy Petur utánzásába essék. Bercsényije egészen sajtászerű alakunk.

Meglepő, hogy azon korban, Pákozdi és Schwechat után, mily tárgyilagos Szigligeti az ellentábor, a németek rajzolásában. Nemcsak hogy Kollonics, Buccellini, Solari (az utóbbi még némi élczzel is) méltóságos alakok, hanem a kaszárnya- és a börtönélet kis emberei sem gyűlöletes torzképek, hanem a kötelességtudás általános emberi tulajdonával jellemzetesek, mint Shakespeare emberies börtönőreiről tanulhatta. Jakabja pedig, Lehmann szolgája, legkedvesebb drámai típusaink közé tartozik, mely még gyengébb színész alakításában is egyszerre derűt áraszt a börtön rémes homálya fölé. Jakab úr humorának, melylyel Amáliát, a szemrevaló menyecskét »császárok markotánnyosnőjévé« nevezik ki, kurucz és labancz egyformán tapsolhat.

Szigligeti iparkodik megközelíteni a történeti dráma ideális föladatát. Személyeivel olyanokat mondat, a mik az illető korban napi események voltak s közbeszéd tárgyául szolgálhattak.

A mit olvasott, azt felhasználta mind lelki motívumul, mind személyei társalgásában. Hogy a jezsuiták papságra unszolták Rákóczit, azt nemcsak Horváth Mihály, de újabban Márki is bizonyítja (*Rákóczi* I. 98. lap); javaira a jezsuiták valóban áhítottak (Thaly, *Rákóczi ifjusága* és Márki i. m. I. 106.); s hogy Rákóczi a lengyel koronát hazafiúságból utasítja el, az megfelel kora történeti tudásának (u. o. I. 310. lap). A dialogok történeti vonatkozása is alapos. A 10.000 magyar, kiknek felbérlésével Rákóczit vádolják, történeti adat, (Márki I. 185.) szintűgy, mikor Lehmann elmondja, hogy Kinszky és Kollonics nincsenek egy nézetben (I. 156.). Történeti tény, ha Szigligetinél az áruló Longuevalt így biztatják: Ön báró lesz, ezredet kap, szerezzon több tanut. (L. Márkinál I. 207. lap.) Ezt csak legújabbban czáfolják, tehát akkoriban Szigligeti jóhiszeműleg mondathatta Longuevalhoz.

A költő nem kaphatja dialogjait a múltból. Ezeket neki kell a múlt szellemében elképzelnie. Nem vádolhatjuk Szigligetit, hogy nem mélyedt el a múlt lelkületébe, sőt ihletét meglepőnek kell találnunk. Történeti gondolkozásra vall pl., midőn Károly, a hesszeni fejedelem leányát ily történeti szellemű intellemmel bízza Rákóczi kezére: »Lassan hanyatlott hazád, lassan is kell emelkednie«. Közel 400 éve hazánk bel- és külföldi félénk jóakaróinak jelszava! Ezzel szemben a másik, melyet Zrinyi Ilona ajkáról hallunk: »Ha a király Budára jön lakni, dugd hüvelybe kardodat. A trón előtt hajolj meg, de Bécs előtt soha!«¹ 400 év óta valamennyi következetes

¹ E mondatok hiányoznak a nyomtatott kiadásból, mely az 1863-ban elkobzott nyomás alapján készült. A sűgőpéldányokban azonban benn vannak, s hallhatjuk a színész nő szavalatában.

magyar politikus csak ezt vallja. Nem akarjuk apróra venni Szigligeti dialogjait, de elfogulatlanul állíthatjuk, hogy beleélté magát a történelem szellemébe, a hogy embereit beszélteti. Ha Zrinyi Ilona, fia tettett kifogására, hogy Zrinyi Péter párttűtő volt a császár ellen, így szól: »Ne káromold szerencsétlen! A ki nevét kimondja, imádkozik« — ez bizonyára nemcsak költői, de korfestő is. Mily humoros, hangulatkeltő, ha Rákóczi szolgálja, Kristóf, azzal dicsekszik, hogy ő nem hiába szolgálta Heister generálist. Szállóigévé vált az öreg Bálint mondása, mely minden idők lelkesedését fejezi ki: »Az én lóczámra ült!« (Rákóczi t. i.)

Hogy Rákóczi Szigligeti drámájának elején néhány évvel kelleténél idősebb és felszenteltetése küszöbén áll, holott már 16 éves korában, gimnáziumi tanulmányai után elhagyta a jezsuita-kolostort, ez is költői szabadságszamba mehet. Rákóczi önéletrajza szerint jól érezte magát a jezsuita-klastromban s nem szól arról ellenszenvesen. Mintha arra is volna adat, hogy a jezsuiták elősegítették szökését. (Márki i. m. II. 401.) De ha közvetlenül nem is volt alkalma érezni ellenséges indulatukat (hisz volt arra gondjuk, hogy ne érezze), történeti tény, hogy ellene dolgoztak (Márki II. 402.), s ő erélyesen lépett fel ellenök. Még Rodostóban is jezsuita volt az udvartól Rákóczi kikémlésére rendelve. (Márki III. 611.) Szigligeti tehát épen nem került ellentétbe a történelemmel, ha a jezsuitákat ellenszenvesen festi. Annak a viszonynak, melyben Rákóczi a jezsuita-szerzettel állt, élő személyben kifejezést kellett adnia, a mi nélkül a Rákóczi-dráma nem is volna teljes. Szigligetinek volt tapintata, hogy a merő gyűlöletességet mellőzve, sötét árnyékolás helyett a költői lelemény mindent megvilágító és senkit sem bántó eszközével, a humorral végezze el a jellemzést. Ezért alkotta meg Pater Knitteliust, ki fejedelmi egyén a magyar dráma humoros alakjai között. Erre még a pap sem haragudhatik. A mi benne ellenszenves, az a renhez való fanatikus és köteles hűsége — de jezsuitát máskép bajos jellemezni. A hogy megfestette, az is arra vall, hogy Sz. valahol a klastromi élet és tanítás jó forrására bukkant rá. Hogy Knittelius megőrül Lehmann azon állításának, hogy Rákóczi dominikánus lesz, ha nem veszik be jezsuitának, ez kulturtörténeti igazság. Jezsuita és dominikánus torzsalkodtak egymással, ez külön fejezet a jezsuiták történetében.¹ Kulturtörténeti alapja van a Lulliana-féle tannak is, melyről az I. felvonásban szó van. Bethlen Miklósnál ezt olvassuk: »A Lullianát nem tudom, azok csak bolondságoknak bolondságai (Szigligetinél Rákóczi: 'S ily ostobaságokkal gyötrik eszünket' I. 1.), nemcsak hiábavalóságoknak hiábavalóságai. Olvassa el valaki Raimundus

¹ L. Henne am Rhyn, Die Jesuiten 1894. 23. lap.

Lullist, kivált cum iconibus, elfakad nevetve rajta.«¹ Nagyon figyelembe veendő az ily korjellemző vonatkozások oly íróval szemben, kit a fölületes kritika annyiszor vádolt a történeti alap hiányáról. Szigligeti bizonyára valami jezsuita történeti művet forgatott s abból vette a fönnebbieket. De, mint már másutt (*Egressy Gábor és kora* cz. művemben) kifejeztem nézetemet, a kornak egy sensatiós olvasmánya teljesen menti jezsuita-ellenszenvét. A jezsuita-gyűlölet nem magyar termék. A hol a jezsuiták az irodalmi élet élén állva egy Pázmányt, egy Faludit, egy Prayt, egy Katona Istvánt, egy Rájnist, egy B. Szabó Dávidot, egy Sajnovitsot adtak a hazának, csak időleges lehetett a jezsuiták iránti ellenszenv, melyet nálunk Sue *Bolygó zsidó*ja tett csupán divatossá. Úgy látszik, mintha Szigligeti is inkább e regényből, mint a történelemből (melyben akkor még nem talált rá utalást) vette volna azt a motívumot, hogy a jezsuiták Rákóczi javaira vágynak. Szigligeti elolvasta a *Bolygó zsidó*t, mint kora oly nevezetes regényét. *Pasquill* cz. vígjátékában Vidrayné saját cselszövő képességére hivatkozva így szól: »Rodin iskolásgyermek hozzám képest, ha én fogok hozzá.« (I. 3.) Rodin ugyanis Sue regényének rettegetes jezsuitája. De Szigligeti művészi mérséklettel nem vette át Rodint, hanem Knittelius alakjában humoros oldaláról fogta fel az ármánykodást.

Pater Knittelius humora, jelleme Szigligeti leleményének jókedvű szülőtte, helyzete és alakja azonban nincs modell nélkül. Másutt² fölemlítettem már, hogy eredetije a *Vasálorcza* Audoin paterében található meg. De hatott rá még más darab is. Az *Ördög része* cz. operának, melynek szövegét Scribe, zenéjét Auber szerző, Gil Vargasa is rokon-alak. Az opera szövegét Egressy Béni 1846-ban fordította magyarra, s a kedves zenéjű dalmű épen *Rákóczi* megírása előtt két évvel adatott először. Annyi benne a próza, hogy vidéken csak épen a főbb dalokkal, az ensemble-zene nélkül mint vaudeville-t adták. Jellemei majdnem vígjátéki számba mennek. Gil Vargas a darab egyik főszereplőjének, Rafael d'Estunigának, a nevelője. Rafael épen úgy nyög a tanulmányok alatt, mint Rákóczi és Lehmann. »Nem akarok többé szent tudományt tanulni«, mondja Rafael. (I. 1.) »Őn nagybátyja — mondja Vargas — (III. 3.) meghalt a nélkül, hogy összes javait a titkos tanácsnak (inquisitio) hagyta volna«. Knitteliusnak is örökké azon jár az esze, hogy Rákóczi javait a jezsuiták kapják. »Az a sok szép jószág«, — sóhajtja, midőn reménye füstbe megy. Különösen a II. felvonásban találunk analógiákat, midőn Rákóczi, később az udvaroncok ingerkednek a kedélyes paterrel. »Hogyan professor úr, hát ön, a ki átkokat szórt a pokolra, most testét,

¹ Bethlen Miklós önéletírása. Kiadta Szalay László 218. lap.

² Szigligeti élete és költészete. 1901.

lelkét az ördögnek adja?« Knittelius meg előbb azt tanította, hogy az ördögnek van fölöttünk hatalma, később tagadja. Szigligeti megfordította e helyzetet, melynek komikuma így is, úgy is az ellenmondásban áll. Rafael azt hiszi, az ördögnek enged, ha szeretné nőül veszi. Rákóczi Knittelius előtt szintén az ördöggel mentegetődzik s Asmodira hivatkozik, mint Rafael. A francia dráma II. felv. 15. jelenetében az eretnek megégetése szintén komikailag van karrikirozva, a mint Rákóczi is inquisitíóval fenyegetia patert. Midőn Rafael Vargasnak megvallja szerelmét, ez a helyzet nagyon hasonló ahhoz, a hogyan Knittelius szörnyűlködik Rákóczi vallomásán. A II. felv. 4. jelenete lebeghetett Szigligeti előtt, hol Vargas a tisztekkel játékba elegendik. Ez adhatott eszmét a Knittelius és az udvaroncok közötti nyereszkedő tréfára.

Meg kell jegyeznünk, hogy a XIX. század első felének francia vígjátékában gyakori a *mentor-komikum*. Így e darabokban: *Nevelő ezer baj között*, *Letorières vicomte*, *A két nevelő*, vagy *asinus asinum fricat*. Az elsőben Lassenius, a másodikban Pomponius félszeg, de kedves, jószágos komikai alakok. A harmadik darabban az álnevelő, úgyszintén Decourcelle *Nevelő keresztetik* cz. vígjátékában a mentor alapja a komikai helyzetnek. Változata ezeknek a kém-mentor, mint feljebb Vargasban és Audoinban (az utóbbi jezsuita is) láttuk. Ezeknek tökéletesen újjáalkotása a sokszínű Knittelius. Még mintha Knittelius főnökének, Kollonicsnak, halvány mintája is ott volna az *Ördög része* Don Antoniójában, az inquisitio elnökében. Ennek egy jelenete, midőn a bevádolt Rafael mint vádlott előtte merészen székbe veti magát s Vargas megdöbbenve jegyzi meg: »Hát ön nincs fogházban?« emlékeztet arra, mikor Rákóczi Kollonics (mint Scribenél don Antonio) előtt büszkén leül, s ezen Kollonics megütközik. A történelem szerint Rákóczi nem tehetett így. De a német vígjátéknak is megvolt a maga mentor-komikuma, melyet Szigligeti a magyar előadásokból ismerhetett. Így Raupachnak *Korszellem* cz. nem minden szellem nélküli bohózata, mely gyermekességével, de egyúttal mélyreható gúnyával Vörösmartyt annyira mulattatta. Ebben szerepel Nebel, Gáspár úrfi nevelője. Ennek urasága, Alp, parancsa szerint az úrfit korlátoltan kellett nevelnie s úgy beszél, mintha csak Knitteliust hallanók, midőn Kollonics előtt számot ad: »Diese Politik gelang über Erwarten, und im Folgenden entwickelte sich mein System immer mehr, bis ich ihn fand, und Er (Nebel, kihez beszél) mir das angefangene Werk vollständig ausbilden half«. Nebel így felel Alpnak: »Ja, wir haben es in den zehn Jahren so wacker ausgebildet, dass den Alten (a falu vénei), wenn ich ihnen aus der Zeitung vorlese, was der heillose Zeitgeist wieder angerichtet hat, die Haare zu Berge stehen etc.« (V. ö. Knittelius: »A fiú oly együgyű, oly korlátolt elméjű, hogy öröm ránézni.«)

RAKODCZAY PÁL.